

Come una foca nel suo acquario

per Ramon Sistac

A la vida, qui més qui menys, evoluciona amb el temps en la seua manera de pensar. Hi ha qui ho fa més ràpid, d'altres més a poc a poc, però tothom, en principi, evoluciona. Com en una bona escudella, les idees van fent xup-xup i, tot partint del mateix producte de base, amb el pas dels anys aquest es transforma, l'experiència ens fa modificar el nostre punt de vista i, en conseqüència, interpretem la realitat de manera sensiblement diferent.

Però no és menys cert que, de vegades, algun fet excepcional ens fa canviar de patac i experimentem, com Sant Pau, una «caiguda del cavall». Per tornar a la metàfora sopera, aleshores en comptes d'escudella fem unes sopes escaldades, i la nostra perspectiva es veu modificada, de sobte, per un fet, un comentari o una idea que ens trasbalsa. Potser exagero, perquè el fet en qüestió no va ser tan important, ni molt menys excepcional, però a mi em va afectar prou, i per això el vull compartir. Devia tenir jo sobre divuit o dinou anys, i era estudiant universitari a Barcelona. Tota la classe anàvem trasbalsats per la *Mort a Venècia* de Mann, lectura obligatòria de curs, i ens va faltar temps per a anar a veure l'esplèndida versió cinematogràfica que en va fer Visconti. Jo, en aquella època, no sabia un borrall d'italià, però vaig fer un bot a la butaca quan vaig sentir dir en la versió original *...come una foca nel suo acquario* i als subtítols va aparèixer sobreimpressionat *...como un cordero entre amapolas*. Poc després comprovava esborronat com els venedors ambulants de la platja del Lido, amb els seus cistells inconfusibles, oferien als banyistes *Fragole! Fragole fresche!* Mentre que, simultàniament i en espanyol (més aviat en mexicà), hi apareixia *¡Frijoles! ¡Frijoles frescos!* Sembla un acudit dolent, però va ser ben bé així. Crec que és d'ençà d'aquell moment que vaig prendre consciència que la traducció és un afer molt seriós, i que és ben cert el tòpic aquell que diu que *traduttore, traditore*.

No sóc qui, ni és pas la meua feina, categoritzar o discernir entre traducció, interpretació, adaptació, etc. Constato, però, que l'etimologia de les diverses paraules que designen el concepte en altres idiomes donen idea de la complexitat del tema. Mireu, sinó, la idea que ens suggereix l'anglès *translation*: agafar una cosa i portar-la a un altre lloc. O l'occità *revirada*: girar la llengua com un mitjó. Tot això ens dóna la imatge d'un procés complicat i radical. Però sovint, especialment entre llengües properes, estem parlant d'una feina d'altíssima subtilitat, que ha de captar els matisos més fins, els freqüents «falsos amics» i els aspectes idiosincràtics de les llengües que hi participen. De les llengües i, per què no, dels dialectes o de les altres varietats internes d'un idioma. De fet, tant la comunicació interdialectal com la social o la intergeneracional en va plena, de tots aquests paranys. Tornat al pla anecdòtic, recordo del meu primer any de vida en parella que, quan arribava a casa esllomat per un excés de feina, la meua dona em deia sempre «estàs *cacaus*». Jo, parlant del català occidental, durant mesos vaig pensar que això era una expressió típica del Maresme, la seua terra (fins i tot vaig imaginar exòtiques explicacions etimològiques amb palmeres, aires d'havanera i

sentors tropicals), fins que vaig entendre que, en realitat, em deia una cosa tan poc engrescadora com «estàs que caus»...

Bé; és prou sabut que la famosa vocal neutra del català oriental provoca disfuncions (a la comunicació), i fins i tot algun bunyol lèxic, com el difós amb profusió per TV3: *espaial*, amb què es pretén evitar l'homonímia entre «espacial» i «especial». Però tot plegat no deixa de ser anecdòtic (almenys, no puc dir que haja perjudicat en excés la meua vida de parella, ni tinc notícia de cap divorci provocat directament per la vocal neutra). Habitualment són més coneguts, o els parlants en són més conscients, dels falsos amics dialectals, perquè poden generar equívocs i malentesos generalment simpàtics: calces i pantalons, tassó i got, berenar i esmorzar, talent i gana, trempar i amanir (a Mallorca i altres indrets), taulell i rajola (en valencià), bajoques i pebrots (a Alcoi), totxo i bastó (en ribagorçà), batlle i jutge (a Andorra), maco i boig (a l'Alguer) empudegar i empipar o murri i esquerp (Lleida)...

Jo diria que, en general, els falsos amics, sia entre llengües o dialectes, mai no són una barrera severa a la comunicació o a la traducció, perquè el context sempre juga el paper que li pertoca i contribueix a detectar-los. El problema, com deia, són les diferències idiosincràtiques, normalment d'ordre semàntic o bé pragmàtic. Açò implica que, per a moure't còmodament dins el laberint d'una llengua, has d'evitar els automatismes excessius i conèixer bé la societat que la parla. Ara mateix, escric aquestes ratlles des del País Basc. Sé perfectament que, en èuscar, «bon dia» és *egun on*. Però no tinc gaire clar si els contextos en què s'usa són els mateixos del «bon dia» nostrat. És una salutació d'entrada o d'eixida? Es diu durant tot el dia o cal dir necessàriament *arratsalde on* a la tarda? I, si és així, cal considerar la tarda després de les 12:00 o a partir d'havent dinat? No és res d'extraordinari: tots sabem que a Catalunya podem dir «bona nit» tan bon punt s'ha fet de nit, però que a Mallorca només es diu en el moment de retirar i anar a dormir... De la mateixa manera que només amb una certa pràctica en l'ús del català podem arribar a saber que «Déu vos guard» és una salutació que podem fer en entrar a una botiga o adreçar-nos a un desconegut, però que resultaria estrafolària si jo mateix entrés a classe i saludés els meus estudiants amb un «Déu vos guard». Sovint, per exemple, sentim gent de procedència espanyola que diu «mercès». I sona estrany, perquè l'usen perquè els fa gràcia la paraula ja que la troben diferent, però potser no tenen prou clar que és una forma de registre elevat, que la forma estàndard neutra és «gràcies» i que la més col·loquial (encara que no ixca al diccionari) pot ser perfectament *merci...* D'alguna manera, «dominar» una llengua és deixar-se dominar per ella mateixa, per la cultura que hi té associada, pel coneixement de la societat que la parla... Una mala peça al teler per als traductors automàtics i per als que confien que, d'ací un temps, ens implantarem les llengües al cervell amb alguna mena de llapis USB...

No puc amagar que, a més dels problemes d'intercomprensió entre dialectes —sóc dialectòleg—, m'interessa la traducció entre llengües molt properes, segurament perquè, a més de la dedicació docent a la dialectologia, actualment faig també de professor d'occità (en la seua variant aranesa) i, a més, l'únic tipus de traducció literària que he practicat de manera més o menys sistemàtica és de la llengua aragonesa al català. D'ací l'interès per aquests aspectes semàntics, funcionals i ideològics. La ideologia, per cert, també és un gran trencacolls per a la comprensió i per a la traducció. Ho comprovo en els textos tardomedievals. Per exemple, en les actes del dit «tribunal de coltellades» de la Paeria de Lleida, una mena de tribunal de primera instància del municipi. Els coneguts com a *Llibre de crims de la Paeria* corresponents als segles XV i XVI van ser estudiats i editats per la Dolors Farreny, de la UAB. Lleida, en aquella època, era una ciutat enormement cosmopolita, amb gent arribada de pertot. Leonesos, gascons, genovesos, aragonesos... tothom s'expressava en la seua llengua, i així ho recull les actes, en estil directe. No hi consta enlloc la presència d'intèrprets, excepte quan algú declarava en àrab... Ni hi consta cap problema de comprensió per part de jutges, advocats i testimonis. I no podia ser d'altra manera, perquè encara no s'havia popularitzat la idea de

parlar llengües diferents. Tothom utilitzava el seu «vulgar», el seu «romanç» encara sense gentilici (usat aquest només per quatre intel·lectuals...) Sense el gentilici, sense la idea de parlar llengües diferents, no actua encara el bloqueig de la comprensió. No es produeix el fenomen que feia afirmar, orgullós i amb veu ben forta perquè el sentís tothom, al cambrer d'un bar de la costa davant d'uns turistes estrangers (en vaig ser testimoni directe): *¡No entiendo nada! ¡sólo hablo español!* Segurament, aquesta línia d'interpretació ens permetria «desemmascarar» el «miracle» de Sant Vicent Ferrer: el pretès «do de llengües» (propi de l'Esperit Sant) que feia que fos universalment entès allà on predicava, sempre en català, pels països del Mediterrani occidental...

Ideologia, doncs, i traducció. De vegades és d'una claredat meridiana. Encara una altra anècdota. Vaig caure un cop en la temptació egocèntrica de comprar-me una novel·la francesa que es diu com jo, *Sistac*, de Charlie Galibert. La traducció espanyola (*Sistac. Western*. Saragossa 2007) ve signada pel suggerent, àdhuc inquietant, nom de Rebeca Le Rumeur. Hi ha un passatge on apareix un refrany occità: *Pauraula [sic] longa fa lo jorn cort*. Va acompanyat d'una nota a peu de pàgina: «"Palabras largas hacen el día corto", proverbio del dialecto del sur de Francia (Nota de la traductora)». No deixa de ser una manipulació ideològica que, de tan diàfana, sembla gairebé naïf. Recomano, però, tal com es pot fer a les bones llibreries de viatges, comparar les grans guies turístiques internacionals de Barcelona o de Catalunya en llengües diverses. Hom s'hi pot trobar sucoses sorpreses (més o menys segons les llengües, naturalment).

En aquest aspecte, la concepció que hi pot haver sobre els dialectes en les llengües de destí hi pot donar molt de joc. Sovint, especialment en traduccions espanyoles, hem vist substituït el joc dialectal de l'original per pretesos jocs de registres en què els personatges parlen com a taujans, com si l'expressió en dialecte fos privativa de persones il·letrades. Crec que la producció de traducció en català, en general, no va per aquest camí, i tenim magnífics exemples de com els dialectes originals són substituïts per dialectes vius del català actual, la qual cosa, si es fa bé com se sol fer, redunda en un increment de la versemblança. A anys llum de distància hi ha, tanmateix, la producció audiovisual. Des de manipulacions mítiques, com la versió catalana (de Televisión Española) de la sèrie *Falcon Crest*, on els personatges, quan baixaven a ciutat, «anaven a Barcelona», al simpàtic cambrer «mexicà» de l'*Hotel Fawlty* (de la BBC, versionada per TV3), que en la versió original era un «espanyol» de Barcelona. En general, però, el que s'ha produït és una pèrdua de la variació lingüística de l'original, substituïda per un català monocrom, criteri imposat pel rebuig a utilitzar accents diferents en els doblatges. Amb excepcions reeixides, com ara *El detectiu cantant* (*The Singing Detective*), sèrie de la BBC on el protagonista parlava gal·lès en els «salts enrere» o *flash-back* i, en la versió catalana (de TV3), ho feia en català menorquí. El resultat, tot salvant les distàncies entre varietats i situacions sociolingüístiques, era esplèndid.

Tot plegat, i tornant a les sopes, no em sembla pas haver descobert ací a ningú la recepta de la sopa d'all. Sí que vull acabar, tanmateix, amb una defensa de la variació interna (i no solament dialectal) desacomplexada, com ja fa tanta gent, com a estratègia per enriquir la traducció. La traducció ha tingut un paper cabdal, tant en els viatges d'anada com de tornada, en la promoció i difusió de la nostra llengua i cultura. No tinc cap dubte que també ho ha de ser en la recuperació, divulgació i, si és el cas i d'una manera assenyada, promoció de la diversitat lingüística, interna i externa.